

מעמד השפה הערבית בישראל: משפט, מציאות, וגבולות השימוש במשפט לשינוי מציאות

אילן סבן ומוחמד אמארה*

המאמר עוסק ביחסי הגומלין בין המשפט הישראלי לבין מעמדה של הערבית בישראל. ההתבוננות כללית מבט על העבר ועל ההתפתחות בהווה; וכן ניסיון לאמוד את יכולתו של המיעוט ליישם שימוש במשפט כדי לשנות את מעמדה של שפתו בעתיד.

המתודולוגיה היא בחלקה השווארית – זוגות המפתח היא קנדה והמיעוט זוכר הפרסית בה; ואלים מצטרף לכך דיון מושגי בסוגיות של מדינות שסועות ובקטוריוציצה של כריות, בעיקר של זכויות קיבוציות.

מבוא – זהותן הלאומית של מדינות וחיזת מעמדה של הערבית בישראל

הערבית היא אחת משתי השפות הרשמיות של ישראל. מעמד זה מעורר סקרנות ותהייה. שותפות לשונית מופיעה בדרך כלל במדינות שמקיימות שותפות בין הקהילות הלאומיות המרכיבות אותן במילים אחרות, היא לרוב השתקפות של "דילאומיותה" (או רב-לאומיותה) של המדינה. כך אכן מצב הדברים באותן דוגמאות מרכזיות המוכרות לנו של קנדה, שווייץ ובלגיה. קבוצה קטנה נוספת של מדינות מעניקה זכויות לשוניות מקיפות לשפות אחדות; זהו תת-קבוצה של "מדינות הלאום האזרחיות" מדינית לאום אזרחיות הן כידוע אותן מדינות המבקשות לטשטש את השונות הלאומית, האתנית או האחרת המפלטת אותן; זאת באמצעות התלכדות הקהילות השונות ללאום אחד – לאום שבו האזרחות המשותפת הופכת לזהות. העל של בני החברה. תת-קבוצה של המדינות הללו (ובשל הניסיונות המורכבת שלהן) מבקשת לעשות כן בדרך הנשאת בעבורן סיכון אצל גם תקווה – הן פונות לליוון רב-תרבותי רחב למדי, ובתוך כך מעניקות זכויות לשוניות מקיפות למיעוטים (או למיעוטים מסוימים) המרכיבים אותן. דוגמאות בולטות בתת-קבוצה זו הן חידו ודרום אפריקה¹, והנה, ישראל אינה משתייכת אף לאחת משתי הקטגוריות הנזכרות. על-פי הגדרתה העצמית היא מדינה יהודית ודמוקרטית; מדינת לאומית זיקה מובהקת עם קהילה לאומית אחת – העם היהודי. משמע, על-פי ההגדרות המקובלות, ישראל היא "מדינת לאום אתנית" (לדיון בהגדרות השונות הנזכרות לעיל, ראו סבן, 2002, עמ' 257-259; 477-475, p. Smooha, 2002. ברוב רובן של מדינות

* ד"ר אילן סבן – מרצה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.
ד"ר מוחמד אמארה – מרצה בכיר, החוג למדע המדינה והחוג לאנגלית, אוניברסיטת בר-אילן.

גורמים אחרים בחברה האזרחית של ישראל. זאת, למרות שמרסקטיקה זו נגדה לעתים מוזנות הביטוי שאינם שונים במחלוקת במעמדה המשפטי של השפה הערבית. היעדר האגרות המשפטיות קשור בתרומים רבים: הפעם המאחרת של האזניים משפטיים שהתנתגם ערבית והם מקדמים סדר יום טרנספורמטיבי לחברה הישראלית; וכן חשש ארוך-שנים של המועט מפני עימות ישיר עם צבייתה של המדינה כמדינת לאום אתנית. חשש זה אינו חשש בלבד. חלק חשוב ממעמדה המשפטי הנרכי של הערבית אינו משורייני חקיתת, ועל כן המערך הנורמטיבי בתחום השפות עלול להשתנות בקלות יחסית אם יתפס כמאיים על "אקסיומות" של קהילת הרוב.

ד. עם זאת, בשנים האחרונות חל שינוי מסוים במצב דברים זה. מאז המחצית השנייה של שנות הששים אנוני וכוונת אדם מוביל מהלך זהיר למדי של ניצול המעמד המשפטי של הערבית להשגת שינוי במעמד החברתי-פוליטי שלה. מהלך זה זכה להצלחות לא-מבוטלות בפסיקת בית המשפט העליון, בהקיקת-משנה של משרדי המשלה ובהחזות של היעץ המשפטי לממשלה. התפתחות זו מובילה אותנו לטענה נוספת, שעמה סיים את הדין.

ה. נטען, ונשודל לשכנע, כי המנוף המשפטי (אף אם לא יכריסם בעתיד על-ידי קהילת הרוב) הוא בעל פוטנציאל מוגבל מאוד לשנות את המציאות הלשונית בישראל. גבולות הכולת לשנות את המציאות הלשונית באמצעות המשפט מתבהרים באמצעות השוואת מעמדו של המינוע הערבי-פלסטיני בישראל למעמדם של דוברי הערבית בקנדה. המסקנה, בנמצית, היא כי מעמדה החברתי-פוליטי של הערבית לא יוכל לעבור שיוני מוחתי במסגרת המשפטית והפוליטית הנוכחית של ישראל.

ראוי לומר כבר עתה כי מסקנה זו היא תוארית, לא נורמטיבית. אינו דניס במאמר זה בסוגיית הצדוק הערבי של מסגרת היסוד של ישראל כמדינה "יהודית דמוקרטית", וכן אינו דניס בשאלה הסמכה (אף הלא למדי זהה), האם ראוי שישראל תהפוך למדינה דו-לשונית באופן מקיף ושלים. ראשית, תשובותינו שלע לשאלות ערכיות אלה אינן והות באופן מלא. שנית, ומכל מקום, דיון בשאלות אלה היה מסיף גודש ומורכבות למשימה הסבכה ממלא שנטלו על עצמנו — ניתוח תיאורי של מעמד הערבית ודיון בהתכנתו של שינוי חברתי-לשוני.

השפה הערבית בישראל — זכויות ומציאות פרטי מעמדה המשפטי של הערבית ונתיבי החלשתה

דבר הקיקה הפרכי המסדיר את מעמדה של השפה הערבית בישראל הוא סימן 82 לדבר המלך במרצנתו 1922. זהו דבר הקיקה מנדטורי שאומץ למשפט הישאליל עם הקמת המדינה ב-1948. תחת כותרת השוליים "שפות רשמיות", סימן 82 קובע כי:

כל הפקודות, המודעות הרשמיות והטפסים הרשמיים של הממשלה וכל המודעות הרשמיות של רשויות מקומיות ועיריות באזורים שייקבלי עליהן צי מאת הוציב העליון יורסמו באנגלית, בערבית ובעברית. בתחשע עם כל חקנת שתקיף תוציב העליון אפשי להחמש בשלוש השפות במשרדי הממשלה ובבתי המשפט.

הלאם האתניות נהגות מדיניות לשונית של שפה רשמית יחידה. כך במקרה של הסינלחית בסדר לנקי, המלאתי כמלוקי, הרומנית, הסלובקית, וכדומה (עסמסל World Directories, 1992; Esman, 1997 of Minorities), השאלה הוורת על כן: מדוע ישראל טוטה בתחום מדיניות השפה הרשמית ממה שמצופה לאור מוכנות היחסים שהיא מקיימת עם המיעוט הלאומי בתוכה?

התשובה (החלקית) היא כמלה: מעמדה המשפטי של הערבית נעוץ בטעמים היסטוריים ופוליטיים בניינים; ומעמד משפטי זה נשמר, שכן נמצאה דרך לרקוע משיגת מותנו במציאות הסוציו-לינגוויסטית של החברה הישראלית. במילים אחרות, מעמדה המשפטי של הערבית תואם בסך הכל היטב את הצפוי כמדינת לאום אתנית המוורת עם הקהילה האחרת.

אלא שתשובה זאת מעוררת תהייה חדשה: כיצד מתגבש, במדינה דמוקרטית לכאורה, דיסוננס חריף כזה בין משפט לבין מציאות — בין מעמדה המשפטי של הערבית לבין מעמדה הסוציו-לינגוויסטי? מה מזה את המשיגות ארוכת השנים האם שיעני נצמצמו של דיסוננס זה אפשרי כלל? האם שיינו כזה צפוי?

מטרת המאמר היא להשיב על שאלות אלה. שני מהלכים מתודולוגיים שיעני לכל: האחד, השוואתי — השוואה (חלקית) לדוגמה הקנדית, השני, מושגי — הבנת מהותו של זכויות לשונית בהקשר של סטנוריות הכוונת והכללת יוחר של "הזכויות הקיבוציות"? נשנה מעט את סדר הדברים, ונקדים את המאחר. להלן תמצית התשובות שהגענו אליהן.

א. עיון מדוקדק במעמדה המשפטי של הערבית מגלה, ראשית, כי הפער בין המעמד המשפטי של הערבית לבין מעמדה החברתי-פוליטי הוא קטן במקצת ממה שמקובל להתי. כאשר משווים את הערבית בישראל לצרפתית בקנדה, מגלים כי המשפט הישאליל לא מצעב מנהי מקיף של "די-לשוניות" רשמית; הוא מקנה אמנם זכויות חשובות לערבית כ"שפה רשמית", אך ככל הנראה אינו מעניק לה מעמד מלא ומקיף.

ב. גם אם הפער בין מעמד הערבית דה-יורה לבין מעמדה דה-פאקטו הוא קטן במקצת מזה הנתען לעתים, עדיין מדובר במער עמוק. פער זה הוא ביסודו תולדה משולבת של פערי עצמה בולטים בין שתי הקהילות הלשוניות-לאומיות בישראל, ושל הכרעה של קהילת הרוב היהודית לעשות שימוש בפערים אלה לתועלתה שלה (תוך התעלמות ממשית מהזרואת הדין הישאליל). פערי העצמה והכרעה להשתמש בהם ביסוד תלות כלכלית של המיעוט, שוק נעבדה "עברי", כוח השפעה תרבותי ואופיי נגישות לביורוקרטיה המדינית, שכולם דחוקו במיעוט הרוב הלאומי לאמץ דו-לשוניות. במקביל, מצב הדברים שנוצר שלל כמעט כל תמצי לקהילת הרוב הלאומי דו-לשונית. התגבשה על כן דו-לשוניות חד-צדדית, של המיעוט בלבד. פרקטיקה פוליטית מרכזית שדחתה במיעוט לאמץ דו-לשוניות היא זאת של שימוש בלבד בערבית על-ידי הנופים השלטוניים בישראל (למעט הרשויות המקומיות הערביות).

ג. מה שהשלים את מכלול המשתנים שתמו להתגבשות הפער בין מעמדה החברתי-פוליטי לבין מעמדה המשפטי של הערבית, הוא העובדה שבמשך עשורים רבים לא אותנה הפרקטיקה השלטונית החד-לשונית האמורה — אם על-ידי המיעוט הלאומי ואם על-ידי

תחלת-לשיוניים בזהוה הם תיגוי ירושלים, תיגוי ומחוז יפו, תיגוי ותת-המחוז רמלה, תיגוי חספת תת-המחוז זומרון [ורכין יעקב] ותת-המחוזות טבריה ונפת. אפשר ותחפסו אחרים מרי עם, כאשר תינקיין המנהח הוא ונכרחם של כל פחות מ-20 אחוז יהודים באוכלוסיית האזור.

מלכתחילה חשב להודיש כי ההכרחות המשפטיות הטמונות בסימן 82 משמעותיות מאוד, וקירוב לודאי מורחקות לכת. הסימן מעניק למיעוט הרבה מעבר לחירות לעשות שימוש בשפתו. הוא מעצב לכאורה מסגרת שבה שתי "שפות רשמיות" מתקיימות זו לצד זו, ובה מוטלות על השלטון חובות עשה מקיפות – חובות שימוש של השלטון בשפה הערבית והותר השלטון לאפשר נגישות מקיפה אליו באמצעות הערבית. עם זאת, מבנת מלוא משמעותו של סימן 82 תלויה בהכרח עם ההבחנה בין "זכויות הפרטי" לבין "הזכויות הקיבוציות", ותלויה בהכרח עם הבחנה נוספת העוברת בין קטגוריות המשנה של הזכויות הקיבוציות. הבחנה אלה ראיות על כן להצגת, ולו במשפטים ספורים ולדין מפורט ראו למשל ספר, 2002, עמ' 247-256.]

זכויות הפרטי הן הזכויות המשתפפות של האזרחות (equal citizenship), הזכויות הקמות לכל אדם מעצב אנושיות או אזרחות במדינה. מדובר בעיקר בשני סוגי זכויות: זכויות מסוג חירות והכוונת מסוג תביעה. החירויות נגזרות מן הערך המרכזי שאנו מייחסים לאוטונומיה האנושית, שהבלטות שבדן הן חירויות הביטוי, ההתאחדות, הדת והמפגן, והתנועה. זכויות התביעה נגזרות מן השוויון הבסיסי בין בני האדם באחיה באותה אוטונומיה אנושית. השוויון הבסיסי בין כל בני האדם במרחבם המשותפת כיצורים תבוניים וחופשיים, וההבנה כי האוטונומיה (החירות) האנושית תחסר ממשות אם בני האדם לא יזכו למימוש בסיסי מקביל של צורכי יסוד מסוימים (תזונה, ביטחון, חינוך, תעסוקה, דיון וכו').

משמוענקות זכויות הפרטי, ומשהן נשמרות כראוי, הן אמורות לצרר מעטה הגנה משמעותי לבני קהילת מיעוטי. זכויות כגון חירות הביטוי וההפגנה החירות ההתאחדות מאפשרות לפרטטים בקהילת המיעוטי לצרר קבוצות-משנה והתארגנויות שממדים שונים של תרבות המיעוט גשורים בהן, וכן אפשרות לקיים גמישות בהתאמת תרבותו לסיבות ההבדליות המשתנות (26, p. 1995, Kymlicka). עם זאת, העניקת זכויות הפרטי לכדן אינה מקנה הגנה מספקת לתרבותו של מיעוטי כד למשל, כמה מצורות השוני או הייחוד התרבותי מצורכות בכירור חסדי הגנה החורגים מכוונות הפרטי. דוגמה ממחישה מבהקת היא הזיקה בין חירותותם של תרבות המיעוטי לבין מידת חיוניותה של שפת המיעוטי. כדי שתכרות מיעוטי תישמע, לכתות בעת החדשה, שפת צריכה להיות אחת הלשוניות הנהוגות בבימים הצבירים. משמע, בתי המשפט, בתי המחוקקים, שירותי הבריאות, רשויות החינוך, ובמיוחד מערכת החינוך ותקשורת ההמונים, צריכים להתחלל גם בשפת המיעוטי, או לפחות להיות נגישים לה באורח מקיף. איסור על אפלייתם של דוברי שפת מיעוטי ושמויות חירותם להתבטא בשפה זו לא יספיקו ככלל להבטחת חיוניותה של השפה (ועמה התרבות כולה). הליצום הכלכליים, המתנגדים והאחרים, שבהם קבוצת הרוב זוחקת את קבוצת המיעוטי לאמצ את שפתה שלה

פקודת סדרי שלטון ומשפט, תשי"ח-1948 – החקיקה המסדירה של ראשית המדינה – אומצה למשפט הישראלי את כל החקיקה המנדטורית שהייתה בתוקף ב-1948, זאת בכפוף לכוסר ועום של ביטולי חקיקה. אחד מאוים ביטולים הוא סעיף 15 (ב) לפקודת סדרי שלטון ומשפט, המבטל כל הוראת חוק המחייבת שימוש באנגלית. מהלך זה ביטא הכרעה ברורה של המחוקק הישראלי להרחיקו על כנה את מעמדה של הערבית כ"שפה רשמית" (1990, Kacmaz, Tabory, 1981).

שאלה משפטית חשובה, שזכרנה לארחונה לדין מעמיק בבית המשפט העליון – בג"צ 79/ 4112 עזראלה ואחר' נ' עזיית תל אביב-יפו ואחר', פ"ד נו (5) 393 (להלן: פס"ד עזראלה נ' עזיית תל אביב-יפו) – היא האם אין נורמות משפטיות אחרות המשפיעות באורח מקיף על מעמדה המשפטי של הערבית. נשוב לשאלה זו בהמשך; אך אין חולק כי סימן 82 נותר מרכזי במיוחד, והוא יקודת מוצא לכל ניתוח משפטי בתחום השפה בישראל.

ענין סימן 82 מבלה מיד כי שליש סוגיות מסופלות בו: (1) גבישה של חובה ביחס לשפות שבהן צריכות להיקט פעולות שלוויות של השלטון המרכזי; (2) קביעת השפות שבהן צריכה להיקט הפעולה השלטונית של "המדינות השמיות" בשלטון המקומי; (3) שפת הגישה של הפרטי לשירות הציבורי של השלטון המרכזי. כולל בתי המשפט מבהה הסדרה הלשונית של סוגיות אלה אינו אחיד. במישור השלטון המרכזי, המעי בין השלטון לבין האזרחים צריך להתקיים באורח דו-לשוני: גבובית ובטברית. מדובר הן במעי של הסדרה וציווי – חקיקות הנכסת וחקיקות-המשנה – והן במעי של מתן שירות: ההודעות הרשמיות לצבור, והטפסים שהחיותים השלטוניים מתקיימים באמצעותם. סימן 82 מתייחס אם כן לא רק ל"דוברי" של השלטון עם האזרחים, אלא גם ל"דוברים" של האזרחים עם השלטון. הוא מעניק למפרט זכות גישה למופי השלטון המרכזי, בעל פה ובכתב, בכל אחת משתי השפות הרשמיות. ואולם זכות זו – ביחס לשפת הגישה של הפרטי לשלטון המרכזי – כספה להפשרה לכינה בחקיקת-משנה. עד כה לא הופיעו תקנות שיה תוכן, ופורוש הדבר כי אכרות לגישה מלאה בערבית למשרדי התמרה ולבתי המשפט תנוה משפטית.

במישור השלטון המקומי (ורושות המקומיות) התמרה לרד-לשוניות, אותה מקיים סימן 82, מוגבלת יותר. היא מתייחסת רק "להדעות הרשמיות"; והשוב מכו, החרבה מתגבשת רק באוים אזרחים שייקבעו בכו.

צו כזה (Use of Official Languages of the Government of the Official Gazette) [1920] "Use of Official Languages of the Government of the Official Gazette" (Palestine) [No. 28] 5, paras 2-5, 1981, p. 274, Tabory). הצו נותר בתוקפו והוא קובע בסעיף 5 לאמור: לשוניים" שבהם הרשויות המקומיות כספות לרובת פרסום בשלוש השפות, והינם תלוי השפות הרשמיות (274, p. 1981, Tabory). הצו נותר בתוקפו והוא קובע בסעיף 5 לאמור:

באזרחים הגרוריים הפבריים שבהם מצויה אוכלוסיה יהודית ניכרת, שלוש השפות ישמשו כשירי המחוז ותת-המחוז, תיגוייות ותופים הרשמיים האחרים, באתו אופי כמו בשירי המשלה. מחוזות כאלה יכינו אזרחים תלמי-לשוניים. הם יפירוט על-ידי הניצב העליון. האזרחים

קטגוריית המשנה השלישית של הזכויות הקיצוציות היא "הזכויות לייצוג והקצאה מיוחדים". בשונה מזכויות הניהול העצמי, המסדירות בעיקרן את "חזיה הפנימיים" של קהילת המיעוט, קטגוריה זו מתמקדת במישור השלטון המרכזי, הכלל-הרבותי, ועוסקת במכלול משאבי העצמה המקצבים באותו מישור. מדובר בזכויות חנינות לשתי השאלות הבאות: עד כמה המיעוט זוכה להיות נהנה לשתף בטובו ומקצבים על-ידי המסדות הכלל-הרבותיים; ועד כמה המיעוט שותף במסדות המקצבים עצמם – שההצבים שבהם הם הפולמוני, הממשלה, הרשות השופטת ושירות המדינה; שאלת ההקצאה והייצוג מסתעפת על כן הן לפנימיים פוליטיים בנורמטיביים חשוכים, וזכות המשלה והשירות הצבאי, הן להקצאתם של **הקצבים פוליטיים** בנורמטיביים, והן להקצאתם של **סמפני וחצבות חברתי**. את ההזדמנויות החשובות לסמלי תרבות ולסמפני מעמד היא סוגיית השפה הרשמית.

אמת המידה הבסיסית להקצאת הטובין החברתיים היא פרופורציונליות – מתאם ביסי עם היחסים הדמוגרפיים בין הקהילות. עם זאת, אי-אפשר לחלק בקלות באופן פרופורציונלי משאבים סומפוליים, ועל כן מדינה הבוחרת להעניק לקהילת המיעוט "הקצאה מיוחדת" מקיפה בהקשר זה צפויה לפנות לאחד מן האופקים הבאים: (1) סמלי המדינה יהיו "חדישים-יוצרים", ולא סמלה הייחודיים של קהילה כלשהי; (2) הסמלים יהיו אמנם כאלה שמקורם ההיסטורי הוא באות הקהילות, אך במוצת והן נטענו במשמעות משותפת; (3) במקום שבו הסמל אינו יכול להיות "חיצוני" או משותף, הוא יהיה לעתים כפול – דו-לשונית, למשל. הקונסטטואציונליזציה הוגדרת משרטטת בתוך בהירות את ההבטחה המשפטית הטמונה בסיון 82 לדבר המליך. אם להשתמש בטרמינולוגיית הזכויות שפירסו זה עתה, הרי שמעמד הערבות "ישפה רשמית" הוא הסדר משפטי המקנה זכות קיבוצית מובהקת ל"מרחיקת לכת". מרחיקת לכת, שכן המעמד הרשמי מבטא לא רק העניקה של זכות קיבוצית "רב-אתנית" (זכות המרככת את הצד השחוקה הלשוניים המופעלים על בני קהילת המיעוט), אלא גם זכות קיבוצית רדיקלית יותר – זכות "לייצוג ולהקצאה מיוחדים" משמעותיה הפוטנציאלית של זכות אחרונה זו – משמעותיות פוליטיות, פוליטיות-סמבוליות, כלכליות והברתיות – הן אכן מרחיקות לכת.

דמינו לעצמכם מה היה מתרחש לו התמשה באורח מקיף מחויבותו של השלטון לעול בתחומים חשובים באורח דו-לשוני, ולו התמשה יכולתם של האזרחים הערבים לעשות שימוש בערבית לכה ממכלול מענייה עם מוסדות המדינה: פניה בערבית לכה לשירות במשרדי הממשלה כולם, נהול יזיונים משפטיים בערבית לכה, וכדומה; זאת תוך שהם זוכים לאותה איכות שירות ולאותם יתרונות שהיו להם לו פנו בעברית. ישור בפניכם אילו השכלתו עמקות היו לכך הן על הרוב השירות הצבאי (מספר הערבים ומספר הדו-לשוניים בתוכו) והן על מעמדה של השפה הערבית בתפוסתם העממית של בני הקהילה הערבית ושל בני קהילת הרוב, יתר על כן, להבדיל ממעמד מוגן חלקי המיעוט לשפת המיעוט. דוגמת המעמד של "שפה מוכרת" (המעניק למיעוט זכויות שימוש מהותיות בשפתו אל מול הרשויות השלטוניות)

ולשלוט בה צפויים לשחוק את שפת המיעוט עד דם, אם לא ינקטו אמצעי הגנה מיוחדים – בעיקר **זכויות קיצוציות המעצבת** "סביבה לשונית" מוגנת. "המדינה עשויה להחליף (ואף רצוי שתחליף) את השבעה הדרתית בשבעה אחרת, אך היא אינה יכולה להחליף את האנגלית [אז כל שפה אחרת שבה מתנהל הדיון] באין-שפה" (Kymlicka, 1995, pp.111).

זכויות קיצוציות ("זכויות הנבחרות מהשונות הקיצוציות") בעד שהזכויות המשופרות של האזרחות מעניקות לכל פרט מעצם אנשינותו או אזרחותו במדינה – קרי, במערכת מוכרתו בתת-קבוצה חברתית זו או אחרת – מצויים שלשה סוגים עיקריים של זכויות תעשיית לעמוד בזכרים ולהאזרחות דורקא בשל השתייכותם לקבוצות המיוחדות. הטעם המוסרי התומך בזכויות הקיצוציות הוא המדעני לשבריריותן של תרבויות מיעוט, והכאן מיושן בני האדם המשתייכים לאותן תרבויות אם אלה אכן יאבדו. ההשתייכות התרבותית (הנתיים הלאומית) היא בעבור רוב רובו מוקד מרכזי של זהותו העצמית. היא מעניקה תנאים ומשמעותיים המשפיעים עמוקות על חלק ניכר מן הבהירות שאנו מקיימים במהלך חייה. הזכויות הקיצוציות עשויות לנוע באורח אפקטיבי על ההשתייכות ועל הזהות הקיצוציות, והן מתפלגות לשלוש קטגוריות-משנה:

קטגוריית-משנה ראשונה מכונה "זכויות רב-אתניות" או "זכויות התאמה". חובת עשה נרחבת למדי נוגרת על המדינה מזכויות אלה. ראשית, הן מחייבות את המדינה להשתתף באורח פעיל בשמירה פורקטיבית תרבותית מרכזית של המיעוט שתי הזדמנויות המרכזיות הן זכות בני המיעוט למימון ציבורי של הינד בשפת אמם, וחובה לממן ציבורית מוזאוני, אירועי תרבות, ארגונים קהילתיים של המיעוט וכדומה. חובה שנייה שהזכויות הרב-אתניות מטילות היא נקיטת "הזדמנות מיוחדות" כלפי המיעוט. תכלית ההזדמנות היא למנוע מהמיעוט בחירה דיכוסומית בין שמירת ייחודו התרבותי לבין סיכויי הצלחתו בחיים החברתיים והפוליטיים – זאת למשל ברד של מתן ספור לבני המיעוט מנורמות הפונות בהם בשל הפרסקטיקות הדתיות או התרבותיות שלהם (הוקי יום מנחה, קודים של לבוש, וכדומה).

"זכויות הניהול או השלטון העצמי" (self-governance rights) הן קטגוריה שנייה של הזכויות הקיצוציות, המבטאת "עליות מדגנה" לעומת הזכויות הרב-אתניות. בדומה לאחרונות תכליתן של זכויות הניהול העצמי גם היא עשויה על תרבות המיעוט ועל אפשרות התפתחותה; אלא שכן פועלות במישור אחר – על דרך הרחבת המידה שבה המיעוט מסדיר בעצמו את תחומי החיים החלווונטיים לפרטים המרכזיים אותם. העניקה זכויות אלה היא פעולה של ביזור כוח, של אצילות סמכויות והענקת מעין-חסינות למיעוט מפני הפקעות שקהילת הרוב עלולה לפלל בושיאים בעלי חשיבות מיוחדת לתרבותו של המיעוט: חינוך, דת, שפה, מעמד אישי, גיוס משאבים עצמיים (מיסוי), הגירה לטריטוריית המיעוט, פיתוח, וכדומה. לדוגמה, כאשר זכות הניהול העצמי תופיע בתחום החינוך, היא תפגע אל מעבר לשאת המימון הצבאי וההתחלית בשפת המיעוט, אל השאיחה מי מנהל את מערכת החינוך של ילדי המיעוט. משמע האם המיעוט כקבוצה, או פרטים השייכים אליו, הם שיקבעו את תכנית הלימודים, את מינויי המנהלים, המפקחים, המורים, את עדיפויות התקצוב, וכדומה.

ד. המלדעות הרשמיות של המשפלה מופיעות ברובן בעברית בלבד, כמו כן, שילוט חדרים על לשנים האחרונות היה כמעט כולו בעברית. לעתים נוספה האנגלית, אך רק לעתים נדירות הערנית. שילוט החובות ברשויות המקומיות וכן חוקי העזר ניתנים בעברית בלבד; זאת ברשויות המקומיות היהודיות, וכן – עד לאחרונה ממש – ברשויות המעורבות, כולל אלה המצויות באותם "אזורים לשוניים" שפורטו בצו המנדטורי שנוטט לעיל. העיר המעורבת החרדית הייתה הייתה במשך שנים רבות ירושלים. נהוג על כך לזכור, בדיון בהתפתחות העיר האחרון.

הרשויות המקומיות היהודיות החלק מהרשויות המעורבות אף הרחיקו לכת וקבעו הגבלות לשוניות על מלדעות פוסטיות ברשות הרבים. חוקי העזר נשאו ברובם את הנהגיה הנאה, שכללה גם המחשה גרפית ל"עללונותה" של העברית.

לא נפרסם אדם מודעה ולא יציג שליט, אלא לפי רשיון מאת ראש המועצה ובתאם לתנאי הרשיון ואלא אם המדעה או השלט – (1) כנובנים עברית או (2) כנובנים בולקם עברית ובחלקם לעונית והעברית נופסת לא פחות משני שלשים משטחם ואת החלק העליון מהשטח והאותיות העבריות נדלות מהאותיות העליונות.

ההוראה המצוטטת היא סעיף 2(א) לחוק עזר נעצרת נעילת (מלדעות ושליטם), תשכ"ד-1964, (חשוב, עם זאת, להוסיף כבר עתה כי חוק עזר זה בוטל על-ידי בית המשפט העליון בראשית שנות התשעים).¹¹

ה. בארבעת העשורים הראשונים למדינה נוספה לסימן 82 חקיקה לא מעטה הנוגעת לשאלת הלשון. חקיקה זו עוסקת בשפת שפרונוסו בין הדעות לצביר על-ידי גופים שונים, הוראות בטיחות, שפת ביחנות ותנאי כשריות למקצועות מוסדרים מסוימים ועוד. חקיקה זו לא מכלה גישה אחידה ביחס לערבית. מצד אחד, מצויה בחקיקה זו לעתים חובה מפורשת מטוסים בערבית; ראו למשל סעיף 76 לחוק הבהרות לנסח ולראש הממשלה [נוסח משולב], תשי"ט-1969, המורה כי פתקי הבהרות בברורות יהיו בעברית ובערבית. מצד שני, חובת פוסים בעברית לא נדושה לעיתים אופייניות בסעיף 9 (ב) לצו המועצות המקומיות א', תשי"א-1950, "זוהרה על מצד פומבי [של מועצה מקומית] תיעשה על-ידי פרסומה בעני עיונים יומיים לפחות הנדפסים בישראל, שאחד מהם לפחות הוא בשפה העברית". במילים אחרות מוטלת חובה פוסים בעברית, והפרסום בערבית ואו ברדושת או בכל שפה אחרת) הוא נכחד אפוארות בלבד. דוגמה נוספת, בעלת משמעות סמלית רבה המטטת נעיונות ברורה לעברית היא הוראת סעיף 4(א)5 לחוק האחרות, תשי"ב-1952, המחייבת "ידעת מה את השפה העברית" כתנאי להתארחות.

ו. בקודד נוספת התורמת לריחוק בין הדטרוריקה התורמטית לבין הפרטיקיקה השלטונית בתחום העמדה של הערבית, ונוגעת לסעי שביט המשפט מעניק פתק שחובת הפרסום בערבית מופרת. החלכה המסומנת בבתי המשפט היא שלמרות שמוטלת חובה על המשפלה ועל רשויות

הבדל זה בין המשפלה התורמטית של שפה המיעוט בישראל לבין מעמדה של שפת המיעוט במדינת הדו-לשונית אינו גזיה, ראשית, הוראת חוק נשאאת אופי סימבולי הלש מזה של הוראת חוקיה; שנית, קל יותר לכטלה או לשנותה.

נראה אם כן, כי נודל ההבטחה המשפטית במישור מעמדה של הערבית מצומצם מעט יותר מפני שרשטים להנחת. מצויה ההווייה משפטית חלקית של מעמד הערבית כאחת משתי ה"שפות הרשמיות", ואלם ככל הנראה הסדרה נורמטיבית זו אינה מגבשת משטר נורמטיבי מקיף של דו-לשוניות. משטר משפטי של דו-לשוניות מצרד תנאים מסוימים, שרק חלקם מתקיים בגיורו בין הישראלים. התנאי הראשון הוא שלפחות חלק חשוב מהציווי הדו-לשוני (דוגמת ההוראות ביחס לשפתן של רשויות השלטון המרכזי) יהול בכל הטריטוריה של המדינה, ולא במקורות המיעוט לבדם. תנאי זה מופיע אכן בסעי 82. התנאי השני לזו-לשוניות משפטית תורב ממדים מקיפים – הן מצוהורים מלה בסעי 82 לדבר המלך כמה חסרים – של שוויין ושנותפת לשונות (לש quality status), והנה, בהינה השוואותית מלה בסעי 82 לדבר המלך כמה חסרים או אי-בהווייות.

לדל קבוצות שונות המשקפות את חלשתה של הערבית. לעתים זוהי חולשה משפטית – חָקָר במעמדה המשפטי של הערבית כפי שהוא מגובש בסעי 82; לעתים זוהי חולשה חברתית-פוליטית; נתיבים שבהם נרחקו לאורד השנים או יושמו זכויות משפטיות שאין תולק כי הן תנויות לערבית.

א. חקיקת המדינה מופיעה אמנם ברשמות גם בנוסחה הערבית, אך זאת ברוב החדשים רבים לאחר פרסומה בספ החוקים בעברית (רובינשטיין ומדינת, 1996, עמ' 99). אחר זה אינו משפטי לכאורה על תוקפה של החקיקה; תחילת תוקפה של החקיקה אינו מותנה בפוסמה ברשומת בשתי השפות, אלא ב"פרסומה ברשומות" (סעיף 10 לפקודת סדרי השלטון והמשפט). יתר על כן, קיימת עדיפות לעברית, הנובעת מכוח העיקרון הפשוטי הקבוע כיום בסעיף 24 לחוק הפרשנות, תשמ"א-1981, לפיו אין שוויין משקל לשני הנוסחים. "הנוסח המחייב של כל דין הוא הנוסח שבשפה שבה הוא נחק", משמע, יש לפרש את דבר החקיקה לפי שפת המקור שניתן בה – עברית, ובמקרים נדירים אנגלית.

ב. מעשית, אי-אפשר לענות בערבית לרשויות של המשפלה המרכזי שהן מעבד לדוג של נתיבים מקומיים או אזריים ביישובים ערביים; אין התארגנות מוסדית שתאפשר זאת. טפסים רשמיים רבים, אלה רוב הטפסים, אינם מופיעים ככל בנוסחה הערבית.¹²

ג. אדם יכול להיעד בערבית במשפטו או במשפט של אחר, והוא זכאי למתורגמן אם מוגש נדון כתב אישום (ראו סעיפים 140 ו-142 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], תשמ"ב-1982). אך הוא אינו יכול, הלכה למעשה, להלך הליך פלילי או אזרחי שעיקרו בערבית. מערכת בתי המשפט – בחלק גדול ממתי המשפט ובתי הדין הרלוונטיים (דוגמת בתי הדין לעבודה) – אינה מכילה ממנוים מוסדיים יעילים שתכליתם תרגום מערבית לעברית ולהפך. הפתרון ממלגל שם תכופות על התפתים של המתדיינים הערבים עצמם, שמשלמים על כך בסיוויי הצלחתם – בהיעדר תרגום נאות, או בנחרזה להיעד בעברית עלת – או נאלצים לשאת במימון החדרש לרכישת שירותי תרגום חיצוניים.¹³

עורבת והם מקדמים סדר יום טרנספורמטיבי לחברה הישראלית. כמו כן, כל השנים נכח בתודעת המיעוט חשש מפני יצימות ישיר עם אופייה של המדינה כמדינת לאום אחידה, וזה אינו חשש התלוש מהמצוי. סעיף לא לחוק יסוד: הכנסת מאפשר חסימה של מכללות הקוראות תיגר בצורה ישירה ומבטאת על אופיה של המדינה כ"מדינה יהודית דמוקרטית" אפואת זו התנהדה והדומה באורח בוטה לקראת הבחירות ב-2003. קונקרטית לעינינו, כפי שצינו לפיכך קיים המשפט של העורבת (או לפחות חלק חשוב ממנו) אינו משוררין חוקיות. "אקסיומות" של קהילת הרוב.

ואכן, בעקבות התרחשויות שתוארו חלקן, הודרו חזר הכנסת קליינר להציע הצעת חוק לתיקון סעיף 82. לקביעת תגברית כשפה רשמית יחדה.¹⁴ הצעה זו אמנם לא התקבלה, אך לא לעולם חוסן.

הגשור האחרון – שינוי מנמה הנושא השלכות לא-זניחות, אך מוגבלות

ברצונו את הצעת החוק שלו, הטיב ח"כ קליינר לתאר את ארבעה העשורים החצו הראשונים של המדינה: "עד היום הסדר לא-פורמלי: ההרדים לא שנו את החוק, והערכים לא בציניות ניסו לאכוף אותם" ודברי הכנסת, כ"א בחשון התשס"ב [7 בנובמבר 2001]. בעשור האחרון חל אכן שינוי של ממש במצב דברים זה. הגורמים השלטוניים המעורבים בשינוי הם בעיקר בית המשפט העליון, מחוקק המשנה (שר האוצר) והיועץ המשפטי לממשלה. עם זאת תקודה החשובה יותר היא שנופים שלטוניים אלה הונעו להתערבותם על-ידי פעולתם של גופי חברה אחרת, ובעיקר אלה שהחלו להתפתח בעשור זה בקרב המעוטי הערבי-פלסטיני. מאז המחצית השנייה של שנות התשעים ארנו זכויות אדם, ובמיוחד עזאל (המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל) והאגודה לזכויות האזרח, מבבילים מהלך זהיר למדי של ניצול המעמד המשפטי של העורבת לצורך השגת שינוי במעמד החברתי הפוליטי שלה. אפשר לומר כי ביסוד כל ההתפתחויות שתוארו להלן מצוי דפוס קבוע של התנהלות: מניש הרבטחה הטמונה במעמדה המשפטי של העורבת מתנה – באופן משי – פעמדות המיעוט על זכויותיו: אין פעולה יזומה של המדינה או מדיניות שלטונית לצמצום פעול של הפער שנוצר במהלך השנים בין מעמדה המשפטי של העורבת לבין מעמדה הפוליטי והחברתי.

התפתחות חשובה ראשונה היא פסק הדין בניין ראם מהתשס"ג.¹⁵ פסק הדין זה הוא תולדה של התעקשות חברת בנייה ערבית על זכותם לפיסס מודעות בערבות בלבד בחוזמי עורבית נצרת עילית. העניינה לא הסתירה את הטסס להתנגדותה: "הדגשת בניונה של הרשות המקומית כמקום יישוב עברי ויהודי בעיקר". הדברים חושפים את השנוית תאמקה המלווה את מנמת מברכס של ערבים להתנהלות בנינה עילית בשל מצוקת הדיור בנינה, והפכתה של נצרת עילית עם השנים לעיר מעורבת.¹⁶ בית המשפט העליון אישר את זכותה של ההברה המקבלת ואת זכותה של אחרים) לפסידם בערבות בלבד בלחות מדרת של רישויות מקומיות, גם אלה שורב תושביתה או כולם יהודים. הוא פסל את חוק תמור של עורבית נצרת עילית שחיוב שמיש בערבת בכל פסידים, ובכלל זה פסטי, על גבי לחות המהדרת ברתי העיר.

אחרות לפסידם בערבות, ובמוד כך חקיקה והקיימת-משנה, הרי שאי-פסידם בערבות אינו מנמה כשלצמצום סעד של שלילת תוקפם של אדום דברי חקיקה. שעו יינון לאדם רק אם ורכיח כי נגרם לו עצמו עוול עקב אי-הפסידם, או אם קיימת הוראת דין ברורה וקונקרטית מעבר לסעיף 82, המורה על פסידם גם בערבות.¹⁷ במציאות אדרכת השנים שבה נתוב המיעוט לוד-לשוניות, מובן כי מרבית בני קהילת המיעוט יתקשו להוכיח פגיעה אישית בנין אי-הפסידם בערבות.

1. המשפחות שהייתה למעמדה של העורבית הצטמצמה בעיקרה לרובד התנהג על תחום חייו הפנימיים של המיעוט: בעיקר ליכולתו להתחך בשפתי. מערכת הינד ממלכתית מסועפת (יסודית ותכנונית) המתנהלת בשפה העברית והקיימה ומתקיימת, וכמו כן נשמר ההיתר להפעלת בנין ספר פסידים ערביים. הזרכים החל משנת השישים למינון מדינה כמעט מלא (אלחאג, 1996). עם זאת, בניונה שנווא לעיל, זכות קרובות זו ליונד בערבות היא זכות מהקטגוריה המוגבלת יותר של הזכויות הרבי-אחריות. זכויות ליוהל עצמי (אוטונומיות מהיסוג התנון למיעוט הדתי והדתי-חרדי ביחס למערכות החינוך שבין לומדים ילדי נשללות מהמעמט. למיעוט הערבי-פלסטיני לא מונעתק גם הזכות לייצג מיונד של תפיסת עולמו ושל ההיסטוריה שלו בכניחת הילומדים של כלל התלמידים בישראל. יתר על כן, אפילו הזכויות הרבי-אחריות מוגבלות כאן, שהרי מערכת החינוך בערבות מסתיימת במת החינוך התכנוני. חינוך על-תכנוני אקדמי – אוניברסיטרי ערבות – אינו במנמא.¹⁸

בעשור האחרון חל עם זאת שינוי במצב הדברים. כדי להבין את היקפו של השינוי, ובמיוחד את גבולותיו, נרדש דיון קצר בכמה בקורות נוספות הנוגעות לתקופת 40-45 השנים הראשונות. תקופה זאת מאופיינת כאמור בפני עצמו ואם גם משט פחות נמוק ממה שהיה להניח) בין מעמדה המשפטי של העורבת לבין מעמדה החברתי-פוליטי. מהם שורשי העיקרים של דיסיונס זה?

ראשית, הדיסיונס הוא במידה רבה תולדה של "התפתחות" די-לשוניות חד-צדדית של המיעוט. פערי עצמה בולטים מנויים בין הקהילות הלשוניות בישראל: פערים אלה ביסוד תולת כלכלית של המיעוט זכות השפעה תרבותי רבי-עצמה של קהילת הרוב היהודית; ותלות השפעה אלה הופעלו, במדעי ושליל-במדעי, כמכשם שליון לוד-לשוניות של המיעוט. במקביל, פערי העצמה המרכזים הקוהו תמריצים שעשויים היו לפחות את קהילת הרוב לאמץ די-לשוניות. הגבשה די-לשונית חד-צדדית. של המיעוט לבדו (סמוחה, 1980, עמ' 15-18; אלחאג, 1996, עמ' 110). פרקטיקה שלשונית מרכזית שדחקה במיעוט לאמץ די-לשוניות היא השימוש הבלבדי בעברית על-ידי הרשויות המנהליות של ישראל לכמעט הרשויות המקומיות הערביים). כך נוצר מעגל מובהק של שעתוק: הפרקטיקה השלטונית החד-לשונית התבססה במידה רבה על הדי-לשוניות המסתהוה של המיעוט הערבי, שהיא עצמה הייתה אותה כל העת באמצעות חד-לשוניות.

שנית, הפרקטיקה השלטונית החד-לשונית לא אותנה במשך עשורים רבים על-ידי המיעוט הלאומי או על-ידי גורמים אחרים בחברה האזרחית הישראלית. היעוד האתנר המשפטי קשור בכמה גורמים. אחד מהם הוא הופעתם המאוחרת של אגונים משפטיים שהתנתם

מייצוג לשינוי שהוא פורמלי בלבד. התביעה היא לכך שהמעורר עצמו נבחר את הייצוג הלשוני הנבחר בשפתו. יתר על כן, וזוהי גם תביעה לשותפות: לנוכחותו של המעורר – כמקילה לאומית – במרהיבה של המלדת המשותפת.

פס"ד עזאלה ואח', ז' עיריית תל אביב-יפו ואח'

חשיבותו של "שפת השילוט" ושל שפה בכלל מתבהרת בהודות מפקס הדין המרכזי ביותר ביחס למעמדה המשפטי של הערבית. זהו פסק דין שניתן לאחרונה (בחדש יולי 2002) – עזאלה ז' עיריית תל אביב-יפו. חשיבותו המיוחדת של פסק הדין אינה נעוצה רק בכך שכפה על עיריית "הערבים המעורבות" בישראל דו-לשוניות בשילוט המוניציפלי שלהן (שלטי רחובות, שלטי מידע, שלטי הכוונה בתוך המוסדות העירוניים, ועוד); ולא רק בכך שכפה זאת במכלול תחום שיפוטן של אותן ערים ולא רק בשכונות ערביות או בשכונות מעורבות. חשיבותו הרבה נעוצה בהתקפות שניתנו לאותה הכרעה שיפוטית, ובמה שאמרו בהן או משתמע מהן ביחס למקומו של המעורר הערבי-פלסטיני במדינה. בפסק הדין קיים ביטוי ברור לאופן שבו שפה, "שפת שילוט", מתגלה לא רק ככלי בעל חשיבות פונקציונלית (מידע, הכוונה וכוונות) אלא גם כהתקפות סימבולית של מעמד קהילתי מעורר ועל מכוונות היחסים הבין-קהילתיים המתקיימת בחברה. קוצר היריעה אינו מאפשר דין נרחב בפס"ד עזאלה (לדין כזה ראו ספן, 2003); נסתפק על כן בהארת כמה נקודות מרכזיות.

פסק הדין התקבל בדעת רוב (הנשיא ברק והשופטת דורנר, כנגד דעתו של השופט חשין). אולם הנמקות שופטי הרוב אינן זהות; אשר על כן, קשה להצביע על הלכה משפטית ברורה. עם זאת, ברמה הפחות פורמלית, רוח של קירוב המעורר והבנת פגיעתו המרכזית משתקפת בעמדת הרוב. נקודה מרכזית ראשונה היא הרחבת מאגר המקורות הנומטיביים לזכויות הלשוניות של בני קהילת המעורר. הרחבה זו מתבטאת בקביעת כי החובות בענייניה של השפה הערבית אינן מתמצות בסיומן 82 לכלד ואו בהקניקה ובהקניקת-המעשה שהתאספו אליהן; מקור חובות נוסף הוא כללי ומופשט יותר – ערכי היסוד של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. הגנה ומגמד מקיפים לשפתו של המעורר הלאומי בישראל נגזרים מערכים אלה, "שכל המשקל הניכר שיש לתת לערכים בדבר זכותו של אדם לשפתו, לשיוויון ולסובלנות כלפיו". מנחה כאן תחילת ביסוס מעמד של השפה הערבית גם על הגותו של חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו – משמע, על רבדים נומטיביים נפרדים יותר מחקיקה רגילה.²³

נקודה שנייה, מרכזית מאוד, בפסק הדין נעוצה בהנמקה של הנשיא ברק להטלת החובה לשילוט שלטוני דו-לשוני כגורר מרכזי היסוד של מדינת ישראל. הנמקה זו ביקשה להתמודד עם שאלה המלווה ככל את סוגיית השפות בישראל: מדוע אותו "משקל ניכר שיש לתת לערכים בדבר זכותו של אדם לשפתו, לשיוויון ולסובלנות כלפיו" אינו מספק הגנה דומה למכלול הלשונית הנוספת הרווחת בחברה הישראלית – למשל רוסיית או אמרית; תשובתו החשובה של הנשיא ברק נסמכת על הבחנה מרכזית זו העוברת בין "מעורר נלדי" לבין "מפגורר הגירה"; ראו את הפסקה הבאה:

התפתחות שנייה במעמדה של הערבית הופיעה בהקניקת-משנה. של האוצר הכניס שינוי לאי זונה בתקנות, והטיל ב-1995 חובה פרסום גם בערבית על הודעות מרכזי שמתפרסמות על-ידי משרדו הממשלתי.²⁴ היותו המשפטי לממשלה התערב גם הוא כמה פעמים להגנה של השפה הערבית. לדוגמה, הוא זה שדחק בשל האוצר לעשות את השינוי המרכז בתקנות, והוא זה שהגנה את משרדו הממשלתי כי חובה עליהם לפרסם גם בערבית את המודעות המזמינות גופים אחרים להגיש בקשות לתמיכות מדינה.²⁵

התפתחות חשובה שלישית במאמץ השפה הערבית הופיעה בעקבות עתירתו לבית המשפט מצד אגון עדאלה האהדה לזכויות האזרח מדרבן שוב בהתפתחויות בתחום השילוט, הפעם השילוט השלטוני. התדיעויות משפטיות שונות מובילות להתמצמות בהעפת הערבית בתחום השילוט בשני הקשרים: בבנישים הבין-עירוניים – עד כדי התחייבות להשלמת מעבר לשילוט דו-לשוני מלא עד לפברואר 2004, והתחבות השימוש בערבית בתחום שילוט החברות והמוסדות בערים המעורבות.²⁶ מדוע חשבה כל כך "שפת השילוט" – גם המתלוקות המשפטיות הסותרות ביותר בקנה התרחשו סביב תקפותה של הקניקת השילוט של קבץ (ספן, 2000, עמ' 204-209)?

שפת השילוט היא "שפת סימונים" רבת-חשיבות. היא מכילה רבדים רבים ופונקציונליים (סימבוליים), והיא נוגעת הן לשילוט פנימי (של המוסקים למיניהם) והן לשילוט ציבורי-שלטוני (האשוי לשקף את הרוחה של המדינה בהקשר לקהילות הלשוניות השונות המרכיבות אותה). מכאן המתאם בין שפה לבין מוסדות שיועתי, שפת השילוט משרדת את עשויה לשדר את מכלול המשפיעויות הבאות: ההרכב הדמוגרפי של מרחב אזרחי נרחב; פערי הכוח הפוליטי-חברתי בין הקהילות השונות (ממה קהל הצרכנים החזק שהעסקים המקומיים פונים אליו); מידת שותפותו או הדרתו של המעורר בתוך מדינת ארצות; מידת הכבוד שזהותו החברתית זוכה לה, ועוד.

ישראל אכן מספקת המחשה לעומק הרבדים הטמונים בשפת השילוט; שהרי הוויכוח על השילוט הדו-לשוני בבנישים הבין-עירוניים לא הסתיים עם התחייבות המדינה להשלים שילוט דו-לשוני עד 2004. הוויכוח פונה לשאלה מה יופיע בערבית. האם סוגיית שמות הישובים בערבית בשילוט הדרגים תתמנה בתעתיק ערבי של השמות העבריים, או שמא תיפטר בציון שמות הישובים במקורם הערבי? הוויכוח מתעורר לעתים אפילו ביחס לתיאום שמותיהם של יישובים שכל אוכלוסייתם ערבית, אך במיוחד ביחס ליישובים מעורבים (האם בערבית ייכתבו "ערבי" או "ענא"?). נביחם ליישובים שהיו בעבר ערבים ואינם עוד כמו סביר/טבריא או ציפורי/סאפורי). המדינה נקטת לעתים פתרון של שדרה, שלמה כתיוב בערבית של השם מופיע בעברית ולצדו בסוגריים הכתיוב הערבי של השם בערבית. הסוגריים מעידים היטב על המשנה השונה של השמות, ועל כך פשרה זאת שנויה במחלוקת. היא תמסכת בהמשך של מכלול המדינה ל"היחוד המשותף המשותף".²⁷ במונחי המסגרת התאורטית שהוצגה לעיון הקבוצות, הרי שתביעת המעורר היא לזכות מהותית ל"ייצוג והקצאת מוודעים", להבדיל

בזירה הכלכלית-חברתית: זוהי השפה שבה "מדוברת" החזות הציבורית של ישראל בתקופת עיצום קו המרחב הציבורי. זו שפת הנוירוקורטורה השלטונית, שפת ההשכלה הגבוהה, שפת רוב ורובה של התקשורת האלקטרונית הציבורית בישראל ושפת רובו של שוק ההתעסקות. המשמעות העיקרית של מונח השפה הערבית מופיעה מחוץ למישור הכללי-חברתי בישראל. היא מדקרת לציין ברובד ההגנה על חייה הפנימיים של קהילת המיעוט, ובניכור ביכולת של ילדיה להתחנך בשפתם.

הערבית ממשיכה על כן להישחק בממדים רבים. נסתרפ כאן בהתייחסות לשניים מהם. ראשית, שחקת עמדת הערבית משתקפת בעמדתם של תלמידים ערבים לפני למוך שפתם לקראת תעודת הבגרות. בניית בגרות ברמה הבסיסית של 3 יחידות למוך היא חובה בתי הספר הערביים, והנה, ממכונת מוגברת של 4 או 5 יחידות בערבית ובגרות רק על-ידי מעיט מותלמלמים (בני המשיית לשליש במרוצת העשור שחלף) (2002, Amara & Mat). נקודה שנייה נוגעת ל"עוף השלוני" בישובים הערבים עצמם. מחקר חלקי בהקשר זה, שהתמקד בעיר אוס-אל-חסם, גילה נכחות מקיפה של העברית בשילוט המקומי, כולל שילוט מסחרי המוצב על בתי העסק המקומיים. יותר ממתחצת השלטים הכילי עברית, וביותר משילוש מכלל השלטים הופיעה העברית כשפה הרשמית (אמארה, 2002).

נותרת עם זאת שאלה חשובה של משפט הברה: **האם אי-אפשר בכל זאת להשתמש במשפט הישראלי (ובכלים שהוא מספק) באופן אפקטיבי יותר, ולהגיע באמצעות שינוי סוציולווגווגווגווגו עמוק יותר מזה שהושג? או משיבים על כך בשלילה, מן הנימוקים הבאים:**

א. אם התכלית היא ביסוסה של "יד-לשונית" ממשית, הרי שפירושה של זו הוא יכולת ממשית של המיעוט להשתמש בשפתו הן בחיים הציבוריים והן בחיים היום-יומיים והנה, אם אכן נניח כי המיעוט יצליח לאכוף שמירה מלאה על מעמדה של הערבית כ"שפה רשמית", עדיין הלישג יוגבל בעלמך לתחום החיים הציבוריים הלשון השלטונית משתפת אדם במקסימום הלשונית המאומצת על-ידי בני החברה, אך השפעתה משנית למדי בהשוואה לערומים זוגות שיק התעסקה ושפתו. חיי היום-יום של בני אדם מנוהלים במידה רבה בצל השפה שבה הם עובדים או צפויים לעבוד. והנה, שפת התעסקה אינה מוסדרת בהקיקה העוסקת ב"לשוניותה הרשמית" של המדינה, ואף קשה מאוד, כפי שנינוכה להלן, להסדירה בהקיקה נפרדת.

לנונינו, במציאות הסוציולווגווגווגווגו של ישראל גורם ראשון המעלה הוא תלותם של היהודים בקבוצת המיעוט בשוק ההתעסקה המתנהל באורח דומיננטי בעברית. המשפט יכול אמנם להשפיע על עומק תחלתו, אך יכולתו להגיע שינויים רדיקליים במבנה היסוד הכלכלי-חברתי מוגבלת. ההשוואה שלילי עם המבנה הפדולי בקנדה מאירה את המוגבלות הזו. בנוסף לכך, ניסיונות נארי-פוליטיות מסוימות שלא צפויות להשתנות בטווח הקרוב נרמזות לכך שקשיר נומלין נרחבים – כלכליים ותרבותיים – עם העולם הערבי. אולם פתוחים לעת עתה במי המיעוט הערבי-פלסטיני. מסגרת תחלת ב"שוק העבר" נותרת על כן על כנה (Amara, 2002a).

על רקע זה עשירה להתעורר השאלה הבאה: מה מייחז את השפה הערבית, ומדוע דינה שונה מזה של שפת אחרת – בנוסף לעברית – אשר הישראליים דוברים אותה? האם לא נובע מציאותנו, כי עתה יוכלו לבוא תושבים של ערים שונות ובהם קבוצות מיעוט של דוברי שפת שונות, בדרשה כי השלילת בנייהם יהיה גם בשפתם זו? תשובתה היא בשלילה, שכן לא הרי כל אותן שפות, בהן השפה ערבית. הייחוד של השפה הערבית הוא כפול: ראשית, הערבית היא שפתו של המיעוט הגדול ביותר בישראל, חיי בישראל מימים ימימה. זוהי שפה הקשורה למאפיינים תרבותיים היסטוריים ודתיים של קבוצת המיעוט הערבית בישראל. זוהי שפתם של אזרחים, אשר חרף הסכסוך הערבי-ישראלי-מקבשים לחיות בישראל כאזרחים נאמנים ושוויוניות, תוך כניב לשונם ותרבותם. הרצון להנטיח דיקום כנבד של אצארה של אצארה אנוני, תוך סובלנות הדדית ושוויון, מצדיק הכרה בשפה הערבית בשילוט העירוני – באותן ערים בהן ישנו מיעוט ערבי ניכר (בני 6%-19% מהאוכלוסייה) – בצד אחוזת הנכבדה, העברית...¹⁴

תשובה זו ראיה מאוד בעינינו. לא דומה הערבית לשפות העולמיות, שכן לא דומה מיעוט-ילד לקבוצת הנגדה. שני הכלים מרכזיים מתגלים כאן: (1) מהגרים/עולים מבצעים מהלך רב-משמעות של מעבר ממולדם לארץ חדשה. מעבר זה הוא אינדיבידואלי במהותו, ונושא עמו משמעויות של הפרדות. ביסוס אחר, מעבר זה מניח מעין הסכם לא-כתוב בין המתגלים לבין החברה החדשה: הם באים אלה ומהקבלים לתוכה כיהודים המבקשים להשתלב בה. ולא כקהילה לאומית נפרדת המבקשת לשמר את תרבות המקור שלה כפי שהיא ואת החיים הלאומיים הנפרדים שאלו היו לה בתוך הטריטוריה החדשה. (2) תרבות המתגלים נבנית על בסיס הרירה אישית ומשפתית, ולפיכך היא חסדה לרוב יסודות חינויים לקיומה של תרבות מקיפה נפרדת (דוגמת ריכוז טריטוריאלי ומסודרת קהילתיים מקיפים). אשר על כן, דורקא אי-הכללת המתגלים במפעל "בנינו האומה" (הכולל הטמעה לשונית) צפויה לגזור עליהם שוליות כלכלית, חברתית ופוליטית.¹⁵

חזות דעתנו של הנשיא ברק מספקת אם כן לראשונה הכרה שהמיעוט הערבי-פלסטיני מייחז לה הקיקה לה כל כך לצורכי הגנה – הכרה ביהודי "למיעוט (לאומי) ליד". מהכרה זו נגזר אכן חובת שלטונית חשובות בתחום השפה הערבית – כאן, חובת שהחילו על עיויות הערים המעורבות.

גבולות היכולת להשיג שינוי במעמדה החברתית-פוליטי של הערבית באמצעות המשפט – לקחים קדומים

ההתפתחויות המשפטיות של השיח האחרון אכן משיימות בהיבטים שונים, אולם השפעתן על המציאות הלשונית בישראל מוגבלת למדי. ייתכן שרק אף אינו מאזנת את לחצי השחקה הכבדים הממשלכיים להשפיע על העת על מעמדה המעשי של הערבית בישראל.

מדינת ישראל והחברה הישראלית בכללותה ממשכות להיות רחוקות מאוד מדר-לשוניות דה-פסקו. עמדה "השפה הרשמית" הנתון לערבית במשפט הישראלי עדיין ריק במידה רבה מתוכן מעשי במישור החיצוניים. עברית היא הלכה למעשה השפה הכללית הנתהת

המשפטי של הערבת אינו מוגן דיו. המידה שבה רבדיה החוקקיים של ישראל מנוגים על מעמדה של הערבת כ"שפיר רשמית" אינה ברורה עדיין. יתרה מכך, שינוי חוקתי בישראל אינו משמח סבוכה במיוחד בושוואה למדינות אחרות (סבן, 2002, עמ' 296-297). מצד דברים זה מסיל לפיכך צל מרתיע בעל נוחות קבועה: מעמדה המשפטי של הערבת עלול להשתנות בקלות יחסית.

נקודות אלה מסייעות לראות מסקנות ראשוניות בדבר יחסי הגומלין בין משפט לבין מציאות חברתית. מסקנות אלה נוגעות לאופן שבו שינויים חברתיים רדיקליים מתגבשים – ולענייננו, מצד לוד-לשוניות ממשית.

דו-לשוניות ממשית מאייבת נתונים מבניים מסוימים. מבלי להתיימר להכריע אם מדובר בתנאים הכרחיים או רק ב"תנאים נוחים" (conditions favorable) הרי שמדובר בעיקר בשלי התנאים הבאים: שוק תעסוקה (לרוב מוצל) המתנהל בשתי השפות, ותובת פוליטית התומכת, או לפחות סובלת, מונה משטרי דו-לשוני (או אורחי רב-תרבותי), על כל הטלים הללוים אלו – וסימבולית ולכלליה. השוואה לקונדה מראה ששוק תעסוקה דו-לשוני מהיין מצדו, רכיביים מקיפים מאוד של ניהול עצמי לקבוצת המיעוט; דו-לשוניות במישור המדינה מהייבת, מצדו, מתכות של יחסים בין-קהילתיים דו-לשוניים או אורחית רב-תרבותית. במשמל אחרות, חקיקה הקובעת את שפת המיעוט כאחת "השפות הרשמיות" – אף אם תשמל היטב – היא נתח קטן בלבד ממכלל השינויים שהחברה אמורה לעבור בטרם תיווצר בה דו-לשוניות ממשית. שינויים אלה אינם באופק הישראלי.

מקור סייפ: לא יאוי להחזיר שאלות בדבר משפט ושינוי חברתי ללא החייחסות להחברתשויות הקשות של העת האחרונה. מהי השפעתם של אורוויי אקטובר 2000 והשפעתו של מאבק הדמים הכריז בין ישראל לבין הפלסטינים בשטחים; האין הם נשאים עמם ההחלטות של ההוות הלאומית הפלסטינית בקרב המיעוט; האם ההחלטות זאת לא צפויה לגרו מצדו שינוי בשויבות שהמיעוט מייחס לשפתו; כיצד תושפע קהילת הרוב החזיר מן החששות המתחדדים בהסח לקשר בין המיעוט לבין עמו בשטחים; אלה שאלות שאנו מתקשים לבשב בעבורן תשובות בהירות. עם זאת אנו נוטים לשער כי כל עוד ההחברתשויות השונות אינן משנות את נתח היסוד המלווים את מעמדה החברתי-פוליטי של הערבות – תלות בשוק תעסוקה "עברי", היעדר מטרות מקיפה של ניהול עצמי למיעוט והיעדר נכונות מצד קהילת הרוב ל"דו-לשוניות" – הרי שהמסקנה והנימוקים שפורטו לעיל נותרים תקפים: לא צפוי שינוי עמוק במציאות תלונית של ישראל, ולו בטרחה הקצר והפיניני.

שאלה אחר נותרת עם זאת: האם פירוש הדבר כי ההחברתשויות המשפטיות המטריות שזהירו לעיל נעדרות משמעות; לכך משיבים בשלילה. ציבורים משמעותיים בקרב שתי הקהילות הלאומיות בישראל אינם שופטים את המציאות במונחים של "הכול או לא כלום". החישים שרתשונו, אם גם אונקומטליים וסומבוליים בעיקרם, מגלים רצון טוב והוונות רבה יותר

ב. שינוי מרחוי במעמדה של שפה מהייב כמה תנאים נלווים. השינוי המרחוי שהתחולל במעמדה של השפה הערבית בקונדה תל בעיקרו **מבניים**, ממד המיעוט הפרקופוני עצמו שישען לצורך כך על המבנה החוקתי הפודלי של קונדה. "זוהי "המהפכה השקטה" בקרב בשנת השישים של המאה העשרים: ניצול השליטה בפרובינציה על-ידי אליטה שלטונית נחושה לצורך מוחל נמוך של בנינו אומה ובנינו מדינה פרקופונית. "בנינו האומה" המקבית כלל הלאמה של חלקים הרחבים בתושביה, ומשורבות עמוקה של המדינה (הפרובינציה של קרב) בכללה לשם שינוי השפה בחלקים גדולים של שוק התעסוקה. כמו כן, המדיניות תלונית השלמה באמצעות חקיקה לשונית מקיפה על-ידי המחוקק של קרב, שדחקה לשוני שפת התעסוקה גם בתאורים הפורטיים הפועלים שם, לקליטת ילידי המהגרים לתוך שפת הנווד צרפתית ולשינוי החוות הצרבות של קרב (שפת השולית הצרבורי הפרטי) היכולת לאכור חקיקה זו התגלמה קשה ומשוררת מחלוקת. נדרשו נחישות רבה בשימוש בכלי האכיפה התנויים לפרובינציה, וכך תנאים מסוימים במסגרת החקיקתית הקניית, כדי שוק החקיקה הזו תצלח. ואכן חקיקה זו בצורה המהלכים הנוספים שהחזרו הפכו את קרב מפרובינציה דו-לשונית עם אליטה כלכלית אנקופונית לפרובינציה שהיא כמעט חד-לשונית צרפתית (סבן, 2000, פרקים 5-4; McRoberts, 1993).

למעט הערבי-פלסטיני, מבני, אין כל שליטה פוליטית ביחידה טריטוראלית דמויות מדינה, אין לו אפילו אוטונומיה פרסולית בתחומים חברתיים. על כן, בהיעדר מנוח לשינוי המציאות הפוליטית והכלכלית, קשה לדאות כיצד ישתנה מאן העצמה (והשלטן) הפועל בחוות באורח זה בהיו לטובה החברתי.

ג. נקודה השוואתית נוספת נוגעת לשינוי בקונדה הפודלית עצמה. מדובר במעבר של קונדה בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים, לוד-לשוניות מקיפה של זרועות השלטון והשירות העיבורי הפודלי. המהלכים והחק הפוליטי לכך מורכבים, ולפיכך לא יידונו כאן – הם קשורים הדוקות ל"מהפכה השקטה" בקרב (סבן, 2000, פרק 5; Magam, 1995). התקודה החשובה לעניינו היא שרד-לשוניתה של קונדה הפודלית הגיעה בעקבות הכרעה של האליטות הקנודיות לאט דו-לשונית, ולא לופד (הוד-לשונית לא קדמה לוד-לשונית).

אם נשוב להקבלה לישראל, הרי שתחיות למציאות דו-לשונית בישראל עוברת ככל הנראה דרך אמשך מקדים של דו-לשוניות. האם אמוץ כזה נראה לעיני: התשובה שלילית. יתר על כן, המישור הסכסוך הישראלי-פלסטיני מסיל כל כבד אפילו על אפשרויות שינוי מקיפות מוחת (סמוחה, 1999; סבן, 1999, עמ' 97-99).

ד. עם זאת, האם אי-אפשר לראות יותר את הדיוסונים הקיימים בין התבטחות הטמונות ביסוד 82 ובתוך סירד: כבדו האדם והחירות, לבין המציאות החברתית והפוליטית של הערבות בישראל? התשובה לשאלה זו חייבת יותר מקודמתה, אך עדיין מסתמנים לה נבולות ברורים.

מצד אחד, פעילותה של החברה האורחית, בעיקר זו הערבי-פלסטינית, צפויה להוביל לשינויים אינקומטליים נוספים במשמד השפה הערבית. כמי שצינינו לעיל, כבר הישנו הישגים משפטיים חשובים (ראו גם עזארה, 2000, עמ' 32-38). מצד שני, חלק חשוב מן המשמד

ברזיל, ג' (2001), "ערבים רק בלאש יחיד", *משפט נוסף*, 1, עמ' 36-55.
גלארין, ר' (2001), "ישראליות רחוקה פני העיר", של הערבים לפי זמן הודו-ציוני, במכתב בלי זמן
פסיכיאטרי, *משפט ופוסט*, 1, עמ' 53-86.

גראבר, י' (1999), "הינד עם הוזה", *מגמות עזאלה*, 1, עמ' 26-29.
דן-דחיא, א' וליבמן, י' (1986), "הזלמה של תרבות מסורתית במדינת ישראל: תמורות התפתחותיות בידת
האזרחות, של ישראל", *מגמות כח*, עמ' 584-164.

גורדאן, י' (1993), "המיעוט הערבי בישראל 1967-1991: היבטים פוליטיים", תל אביב: עם עובד.
סבן, א' (1999), "אמצית נבול הפרדיגמה התיאורית", בתוך: ש' אוסצקי-לור ואור (עורכים), 7 *ידידים: אופניות
תאורטיות למעמד הערבי בישראל* (עמ' 79-122), גבעת הכנרת: המכון לחקר השלום.

טוב, א' (2000), "הממד המספיק של מיעוטים במדינות דמוקרטיות בעשורת העשירי בישראל
והמיעוט דובר הלאומית בקפוז", עבודה לשם קבלת תואר דוקטור במסמכים, האוניברסיטה העברית
ברושלים.

טוב, א' (2002), "הרבויות הקונצנציות של המיעוט הערבי-פוליטי: הישג, האין תחום הסאגה", עיוני משפט
כ"ו, עמ' 241-319.

סבן, א' (2003), "קול (דו-לשוני) בדרך באפלה", עיוני משפט כ"ו עמ' 109-138.
סמורח, ס' (1980), "מדיניות קיומת ואלטרטיביות כלפי הערבים בישראל", *מגמות כח* עמ' 36-37.
סמורח, ס' (1999), "אוטונומיה לערבים בישראל: בית ברלי: המרכז לחקר התרבות בישראל
עדאלה (2000), דו"ח מעילות 1997-2000

קופמן, א' (1999), "אמצית המדינה הישראלית", בתוך: ש' אוסצקי-לור ואור (עורכים), 7 *ידידים: אופניות
תאורטיות למעמד הערבי בישראל* (עמ' 201-242), גבעת הכנרת: המכון לחקר השלום.
רובין, י' (2003), "חובות לחינוך: עבודה לשם קבלת תואר דוקטור במסמכים, אוניברסיטת תל אביב.
רוזנברג, א' (מניית, ב' 1996), *המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל* (מהדורה השנייה), תל אביב:
שוקן.

ACRI (The Association for Civil Rights in Israel) (1998), *Comments on the Combined Initial and
First Periodic Report Concerning the Implementation of the International Covenant on Civil and
Political Rights (ICCPR)*.

Adalah (1998), *Legal Violations of Arab Minority Rights in Israel: A Report on Israel's Implementation
of the International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination*, by
Adalah, the Legal Centre for Arab Minority Rights in Israel.

Alcock, A. (1979), "The Development of Governmental Attitudes to Cultural Minorities in Western
States." In A. E. Alcock, et al. (Eds.), *The Future of Cultural Minorities* (pp. 102-119). New York:
St. Martin's Press.

Amara, M. H. (2002), "The place of Arabic in Israel." *International Journal of the Sociology of
Language* 158, pp. 53-68.

Amara, M. H. (2002a), "The Sociolinguistic Fabric of the Arab Minority in the Hebrew State." In
M. H. Amara (Ed.), *Language and Identity in Israel* (pp. 89-120). Ramallah: MADAR (The
Palestinian Forum for Israeli Studies).
Amara, M. H. and Mari, A. Al-Rahman (2002), *Language Education Policy: The Arab Minority in
Israel*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishing.

21. ראו ההסדר שקיבל תורקו של פסק דין בב"צ 4438/97 *עזאלה* נ' ע"צ (לא פורסם), ההסדר שקיבל
תורקו של פסק דין בב"צ 2354/93 *מאורח* לפריות האזרח בישראל והעמותה לקידום הפרדות
בחיפה, נ' עזאלה חספה (לא פורסם), וכן פסקי דין בב"צ 4122/99 *עזאלה* והאגודה לזכויות האזרח
בישראל נ' עזאלה חספה (לא פורסם), ע"פ (נד) 393.

22. שיהא ע"פ עזאלה חספה נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393.
22. שיהא ע"פ עזאלה חספה נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393.
(Benvenisti, 2000, pp. 52-54)

23. פסקי דין עזאלה חספה נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
בפסקי דין עזאלה חספה נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
פסקי דין עזאלה חספה נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
על-דין הנשיא ברק נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
על-דין הנשיא ברק נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
על-דין הנשיא ברק נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
על-דין הנשיא ברק נ' עזאלה חספה, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.

24. ש"ח דעתו של הנשיא ברק, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
דעתו של הנשיא ברק, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
25. לכיסוי נרתיק של סטנעל הוהבהת בין "מועט ליר" לבין "קבוצת התיאור", ראו בין היתר נבארי, 2001.
סבן, א' (2002), עמ' 315-316, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393.
26. הנתח התולדותי בין הקבוצות הקבוצתיות מחייבת משפט ריקי ספרים. קודם מורחבת משפט
פרובוציות. היחסים בין הפרובוציות לבין הממדין המרכזי-הפרדלי מותווים ומשולבים בחוק
הקבוצות. לדוברי התרבות הקבוצתית כיום טריוויאלי שבו הם רוב במדינת ישראל. הם מעלימים בו סמביות
אוטונומיות מקיפות מאוד – הפרובוציות של קבוצת במוני 1991 דוברי התרבות הקבוצתית מונים 22.5
אחוזים מן האוכלוסייה, שהם 644 מיליון מתוך 27.4 מיליון תושבי קודם. מדובר בדוברי צרפתית כשפה
העיקרית בביתם. האזרחים הקבוצתיים ששפת אביהם צרפתית הם 24.5 אחוזים מן האוכלוסייה. השפת בין
נתון שפת הדיבור בבית לבין נתון שפת האם נעוץ בחופשה שמעיקר מאוד על קודם התרבותית, והיא
התבוללות הלשונית של קבוצתיים רבים המתגוררים בפרובוציות דוברות האנגלית של קודם
(ראו ע"פ 309, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393, ע"פ (נד) 393).

ההתפתחויות שמתוארות בטקסט – תושבי התרבותית כשפת החיים.
מקורות
אבי-סיל, א' (1999), "שגיבת החינוך הבודהי במציאות חברתית משתנה", בתוך: א' פלד (עורך) *גולל
למערכת החינוך בישראל* (עמ' 1101-1111), ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט.
אבי-סיל, א' (1997), *מערכת החינוך הערבית בישראל: מבט קיים וחלומות אילוניות אפשריות*. גבעת
הכנרת: המכון לחקר השלום.
אבי-סיל, א' (1997), "כחור בחינוך ומשפטיהותיה התרבותית בקהילה הערבית בישראל", *מגמות
לשון*, עמ' 421-432.

אלבני, י' (2002), 17 *מבט* (דבר), "תוכנית המתאר מניעה לתושבי נצרת לחג", *הארץ*, עמ' 33.
אלחא, מ' (1996), *חינוך בקרב הערבים בישראל: שילוב ושיוע חברתי*. ירושלים: מאגנס.
אמאר, מ' (2002), "העברית בקרב הערבים בישראל: היבטים סוציולשוניים", *חידושים*, 18, עמ' 105-105.
85

אמאר, מ' ומרעי, עבד אלרחמן (1999), *סוגיות מדיניות החינוך הלשוני בבתי הספר הערביים בישראל*.
גבעת הכנרת: המכון לחקר השלום.

- Rabinowitz, D. (1997). *Overlooking Nazareth: The Ethnography of Exclusion in a Mixed Town in Galilee*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shohamy, E. and Donitsa-Schmidt, S. (1998). *Jews vs. Arabs: Language Attitudes and Stereotypes*. Tel Aviv: The Tami Steinmetz Center for Peace Research.
- Smolha, S. (2002). "Types of Democracy and Modes of Conflict Management in Ethnically Divided Societies." *Nation and Nationalism* 8, pp. 423-431.
- Spolsky, B. (1994). "The Situation of Arabic in Israel." In Y. Suleiman (Ed.), *Arabic Sociolinguistics: Issues and Perspectives* (pp. 227-234). Richmond, Surrey: Curzon Press.
- Spolsky, B. and Cooper, R. (1991). *The Languages of Jerusalem*. Oxford: Clarendon Press.
- Spolsky, B. and Shohamy, E. (1999). "Language in Israeli Society and Education." *International Journal of the Sociology of Language* 137, pp. 93-114.
- Spolsky, B. and Shohamy, E. (1999a). *Languages of Israel: Policy, Ideology and Practice*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Tabory, M. (1981). "Language Rights in Israel." *Israel Yearbook on Human Rights* 11, pp. 272-306.
- World Directory of Minorities (1997). (Ed. Minority Rights Group).
- Young, R. A. (1995). *The Secession of Quebec and the Future of Canada*. Montreal: McGill University Press.
- Ben-Rafael, E. (1994). *Language, Identity and Social Division: The Case of Israel*. London: Oxford Studies in Language Contact.
- Bivenisist, M. (2000). *Sacred Landscape: Buried History of the Holy Land Since 1948*. Berkeley: University of California Press.
- Esman, M. (1992). "The State and Language Policy." *International Political Science Review* 3, pp. 381-396.
- Fisheman, H. and Fishman, J. (1975). "The Official Languages of Israel: Their Status in Law, and Police Attitudes and Knowledge Concerning Them." In *Multilingual Political Systems, Problems and Solutions* (pp. 497-534). Quebec: International Centre for Research on Bilingualism.
- Gold, D. L. (1989). "A Sketch of the Linguistic Situation in Israel Today." *Language and Society* 18, pp. 361-388.
- Israel (The State of Israel) (1998). *Implementation of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)*. Combined Initial and First Periodic Report.
- Khushbandani, L. M. (1992). *Tribal Identity: A Language and Communication Perspective*. Shimla and New Delhi: Indian Institute of Advanced Study and Indus Pub. Comp.
- Klein, C. (1987). *Israel as a Nation-State and the Problem of the Arab Minority: In Search of a Status*. Tel Aviv: International Center for Peace in the Middle East.
- Koplewitz, I. (1992). "Arabic in Israel: The sociolinguistic Situation of Israel's Arab Minority." *International Journal of the Sociology of Language* 98, pp. 29-66.
- Kretzmer, D. (1990). *The Legal Status of the Arabs in Israel*. Boulder: Westview Press.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship*. New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. New York: Oxford University Press.
- Landau, J. M. (1987). "Hebrew and Arabic in the State of Israel: Political Aspects of the Language Issue." *International Journal of Sociology of Language* 67, pp. 117-133.
- Magnet, J. E. (1995). *The Official Languages of Canada*. Cowansville: Editions Y. Blais.
- McCormick, K. and Meshrte, R. (1999). "Post-Apartheid South Africa." *International Journal of the Sociology of Language* 136, pp. 1-6.
- McRae, K. D. (1975). "The Principle of Territoriality and the Principle of Personality in Multilingual States." *Linguistics* 4, pp. 5-33.
- McRoberts, K. (1993). *Quebec: Social Change and Political Crisis*. Toronto: McClelland & Stewart.
- Merin, Y. (1999). "The Case against Official Monolingualism: The Idiosyncrasies of Minority Language Rights in Israel and the United States." *ILSA Journal of International and Comparative Law* 6, pp. 1-50.
- Nesiah, V. (2000). "Federalism and Diversity in India." In Y. Ghai (Ed.), *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States* (pp. 53-76). Cambridge: Cambridge University Press.